

TUR147 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

(4. HAFTA)

SESLERİN BİRLEŞMESİ

Bir dilde sesler tek başlarına söylenmez. Konuşma sırasında sesler bir araya gelerek heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler cümleleri oluşturur.

Hece

Bir nefes hamlesi içinde çıkan, tek bir ses veya ses grubundan oluşan, yalnız başına kelime olabilen veya kelime oluşumunda görev alabilen ses birliğine **hece** denir.

Hece Çeşitleri

Türkçede ancak bir ünlü tek başına bir hece oluşturabilir, bir ünsüz tek başına bir hece meydana getiremez. Heceler genellikle bir ünlü bir ya da birkaç ünsüzün birleşip kaynaşmasından oluşmaktadır ve dilimizde heceler en az bir, en çok dört sestene meydana gelmektedir.

Türkçede hece yapıları aşağıdaki şekildedir:

Tek ünlüden ibaret hece (**V**) : *o, a*

Bir ünsüz, bir ünlüden ibaret hece (**KV**) : *bu, ya-pı*

Bir ünsüz, bir ünlü, bir ünsüzden oluşan hece (**KVK**) : *taş, kaş, yüz-mek*

Bir ünlü, bir ünsüzden oluşan hece (**VK**) : *ek, aş, at*

Bir ünlü iki ünsüzden oluşan hece (**VKK**) : *ant, art, alp*

Bir ünsüz, bir ünlü ve iki ünsüzden oluşan hece (**KVKK**) : *Türk, yurt, sarp*

Bu altı şekil bir formül içinde şu şekilde toplanabilir: **[(K) V] (K) (K)**

Hecenin duyulma gücünün en yüksek olduğu noktaya **hece doruğu** denir. Türkçede hece doruğunu her zaman bir ünlü oluşturur ve hecenin diğer sesleri doruğun bir veya iki yanında açıklık derecelerine göre sıralanır.

Açık Hece - Kapalı Hece

Bir ünlü ile biten veya bir tek ünlüden oluşan ve ünlüsü kısa olan hecelere **açık hece** denir: *du-yu-ru, ba-kı-cı, sa-rı; ve-ri-ci, ü-re-ti-ci, ye-di.*

Ünsüzle biten hecelere ise **kapalı hece** adı verilir: *baş, kök, yel, yaş, ger-çek, sür-gün, der-lem.*

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

1. Türkçede ünlü uyumu, ünsüz uyumu, ünlü-ünsüz uyumu kuralı vardır. Türkçeyi öteki dillerden ayıran önemli özelliklerden biri bu ses uyumlarıdır.

Ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere ötümlü ünsüzlerle başlayan ek geldiğinde ekin ünsüzü, ötümsüz karşılığı varsa ötümsüzleşir: *-pc > -pç- (tüp-cü > tüp-çü), -hd- > -ht- (sabahdan > sabah-tan), -td- > -tt- (at-dı)*

Bu ses olayı Ar. *mechul > meçhul*, Ar. *tesbît > tespît* örneğindeki gibi, yabancı kökenli sözcüklerin kök ve gövdelerinde de görülebilir.

Türkçe kökenli sözcüklerde ön damak ünsüzleri /g, k/ ve ön avurt ünsüzü /l/ art ünlülerle; art damak ve art avurt ünsüzleri /ğ, k, 1/ ön ünlülerle aynı hece içinde veya yan yana bulunamaz. (*kriz, grev kontrol, rol*)

2. /f/, /h/, /j/ sesleri Türkçede bulunmayan seslerdir. Yansıma kelimelerde görülebilir. Bunun dışında bu sesleri içeren kelimeler Türkçeye başka dillerden geçmiştir.

3. Türkçede ön seste /c/, /ğ/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /v/, /z/ ünsüzleri bulunmaz. Ön seste sadece yansıma kelimelerde ve alıntılarda kullanılabilmektedirler.

4. Türkçede kelime sonunda /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzleri bulunmaz. Bazı kelimeler istisnadır: *ad, yad, od, öd...*

5. Türkçede ikiz ünsüz yoktur. Bazı kelimeler bu kural için istisnadır: *anne, elli, yassı, belli.*

6. Türkçede başta çift ünsüz yoktur.

7. Türkçede son seste ya da hece sonunda belirli ünsüz çiftleri bulunabilir:

lç: ölç-

lk: kalk-, silk-, ilk; cılık

lp: alp

lt: *alt, daralt-, düzelt-, seyrelt-, yükselt-, salt, bunalt-*

nç: *dinç, genç, ilginç, bilinç, sevinç, ödünç, gülünç, direnç*

nk: *denk, çelenk, zonkla-, cönk, kepenk, zınk*

nt: *ant, yont-, çent-*

rç: *borç, sürç-, gırç gırç*

rk: *ark, kırk, kürk, erk, berk, börk, sark-, irk-, ürk-, kırk-, kork-, Türk, özerk, bark*

rp: *sarp, serp-, çarp-, çirp-, kırp-*

rs: *örs, pars, sars-, ters, arslan*

rt: *kart, abart-, belirt-, öldürt-, ört-, art-, art, cırt, fırt, sırt, yoğurt, avurt, dört;*

st: *üst, ast, pist, höst;*

şt: *hişt, kışt, pişt, hoşt*

yt: *hayt, heyt*

8. Türkçede kelime kökünde yan yana üç ünsüz bulunmaz. Söz varlığında bulunan ve kelime kökünde üç ünsüz taşıyan kelimeler Türkçe için alıntı örneklerdir. Bununla birlikte Türkçe kelimelerde üç ünsüz, köklerle eklerin birleşme noktalarında bulunabilir.

9. Türkçede iki ünlü komşu ses durumunda bulunamaz. İki ünlünün art arda yer aldığı kelimeler Türkçeye başka dillerden geçmiştir.

10. Arapça alıntı kelimelerde yer alan ayın ve hemze sesleri Türkçede bulunmaz. Ayın (°) ve hemze (´) işareti bulunan sözcükler Türkçeye Arapçadan kopyalanmıştır. Ayın ve hemze hece sonunda düşerken söyleyişte kendisinden sonraki ünlüyü uzatabilir: *me'mıır > memur*

11. Türkçede ince /a/ ve ince /ı/ sesleri yoktur. Bunlardan ince /a/, bazı Arapça kelimelerde görülen ve /a/ ile /e/ arasında bir ünlüdür. İnce /ı/ ise, yine yabancı dillerden alınan kelimelerde görülen bir ünsüzdür.

Türkçede ince /a/ ve ince /ı/ bulunan kelimelere ekler getirilirken eklerin ön (ince) ünlülü olanları tercih edilmektedir. Fakat söyleyişte özel bir dikkat gösterilmediği zaman özellikle ince /a/'lar normal /a/ olarak seslendirilmektedir: *dikkat-siz, hayal-im, emsal-siz, harf-in, harp-te, saat-iniz, sıhhat-i, seyahat-ten, şefkat-li, alkol-lü, normal-i, rol-ü.*

12. Türkiye Türkçesi yazı dilinde birincil (asli) uzun ünlü bulunmaz. Türkçede ünlüler normal uzunluktadır. Birincil uzun ünlü, ünlünün kendisinde en eski dönemlerden beri var olan bir niceliktir. İkincil uzun ünlü ise kısa ünlünün büzülme vb. çeşitli ses olaylarıyla sonradan uzun ünlü hâline gelmesidir. Türkçe sözcüklerdeki ikincil uzunluklar ünsüz düşmesi, ulama, tonlama, birleşme vb. ses olayları sonucunda ortaya çıkar. Yabancı kökenli sözcüklerdeki birincil uzunlukların büyük bölümü yazıda gösterilmez. Türkçeye girmiş kimi yabancı kökenli sözcüklerdeki uzun ünlüler kısalabilir. (tar-i-h) Bu tür sözcüklerde kapalı hece, ünlü ile başlayan bir ek alarak açık heceye dönüştüğü zaman sözcükteki kısalmış olan ünlü tekrar eski uzun şekline dönebilir. (hayat)

13. Türkçede /o/, /ö/ ünlüleri sadece ilk hecede bulunur. Bu kural için -yor eki istisnadır.

14. Çok heceli sözcüklerin sonunda /p/ bulunmaz.

Türkçe sözcüklerde -p yalnızca tek heceli sözlerin sonunda veya *alıp, gönderip, koşup* vb. zarf-fiil ekinin sonunda bulunabilir. Bunun dışında iki veya daha çok heceli sözcüklerin sonunda -p ünsüzü bulunmaz.

15. Türkçe kökenli sözcüklerde bulunan /c, f, ğ, h, v/ ikincil ünsüzlerdir. Eski Türkçe yazılı belgelerde *c, f, ğ, h, v* ünsüzleri bulunmaz. Bu ünsüzler esas olarak *ç, p, g, k, b* ünsüzlerinin ET *yupka > yufka*, ET *açık-> ac ık-*, ET *yag > yağ*, ET *takt > dahi*, ET *eb > ev* vb. örneklerde olduğu gibi ötümlüleşmiş veya sızıcılaşmış biçimleridir. Ölçünlü Türkçede bu tür istisnaların ve *ofla-, horla-, cayır cayır, vı- zırda-* vb. yansımaların dışında kalan *cereyan, felek, coğrafya, her, virüs* vb. *c, f, h, v* ünsüzlerinin yer aldığı sözcükler yabancı kökenlidir. Yumuşak g (ğ) sesi ikincil olmasına karşın Türkçeye özgü bir ünsüzdür.

Ses - Harf - Alfabe

Ses, akciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasındaki boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakta, bir ünlü olarak veya bir ünlü ile birlikte algılanan titreşimin adıdır.

Harf, bir dilin alfabesini oluşturan ve tek başına veya başka öğelerle birlikte o dildeki sesleri yazıda göstermek üzere kullanılan işaretlerden her biridir.

Alfabe ise, bir dilin seslerini yazıya geçirmek için kullanılan işaretlerin tümüne, itibari ve belirli bir sıraya konmuş harfler topluluğuna ise **alfabe** denir.

Çeviri Yazı (transkripsiyon)

Bir kelimeyi, bir yazılı metni veya bir konuşmayı, onların telaffuzdaki ses değerlerini dikkate alan özel alfabe işaretleri kullanarak yazıya geçirmeye **çeviri yazı (transkripsiyon)** denir.

Harf çevirisi (transliterasyon)

Bir metnin bir alfabeden başka bir alfabeyle çevrilmesidir. Herhangi bir alfabeyle yazılmış olan bir metindeki harfleri, belirttikleri seslerin niteliklerini dikkate almadan yalnızca karşılıklarını gösterme; bir metni harf çevirimine dayanarak başka bir yazı ile yazmadır.